

В. Винниченко:

Геній України.

Коли Бьєрнстерне-Бьєрзон не задовго до смерти познайомився з українським рухом, то його се з'явище сповнило найщирішим захопленням і здивуванням. З його власних слів довідуємось, що він почував себе щасливим тим, що жив в такий час, коли багатоміліонний народ, розмірами території заселений їм, стоячий на однім рівні з перворядними народами Європи, народ до сього часу нікому невідомий, ніби то навіки похований, раптом починає оживати, виявляти всі ознаки здорового, міцного, здібного до життя організму.

Справді, кожного, хто об'єктивно може подивитись на знаменний процес, що відбувається тепер на півдні Росії, хто може радіти розвиткові і перемозі життя, в яких би формах вони не виявлялись, мусить відчувати щось подібне. Навіть з одного тільки науково-естетичного погляду картина, що виявляє відродження України, може викликати щире здивування й захоплення. Перед очима того, хто стежить за життям, іде процес, який відбувався у всіх націй, тільки на протязі довшого часу. Примушена капіталізмом, що з кожним роком все потужніше сягає до самого серця України, пристусовуючись до його, борячись з ним за своє існування, Україна просто дивом якимсь виробляє в собі обороняючий і разом з тим завойовуючий в розумічню розвитку життя—засіб—національне самоозначіння.

Десять—дванадцять літ тому, сей засіб був властивістю невеличкої групи людей, котрих звали (і навіть самі себе вони звали) українофілами. Се були по-часті чудаки, по часті фанатики, рідко політики і в більшості літератори. Тепер же українофільство, як маленький струмочок, зникло в потоках національної повіди, що залила всю Україну.

Во істину, як повідь розлило ся відродження української нації! Всеросійська революція була тою весною, котра розбила льоди, що сковували і заморожували життя багатоміліонного народу.

Кажуть, національний рух, що розвинув ся в Росії за останні роки, єсть наслідок російської реакції. Се глибоко невірне твердження. Ні, як і істинно руський націоналізм, так і націоналізм пригнічених недержавних народів, єсть тільки продовження і одна з форм тої боротьби, що так ярко зайнялась в 1904—05 р.р., котра тягнеть ся і тепер і буде тягти ся до того часу, поки

не переможе дужча сторона, більш потрібна для життя. Національний рух в Росії явище нове, але нове воно тільки через те, що повстали нові взаїмовідносини суспільних сил. І ні глупі вигуки істинно-руських націоналістів, ні розумні возвання п. п. Струве, ні репресії наляканного правительства не в силі змінити сих взаїмовідносин.

А тим паче не зможуть вони сього зробити на Україні. Коли схвилюєть ся вода в мисочці, її не важко стишити; в крайньому разі можна просто вихлюпнуть воду на землю і з хвилями покінчено. Але не так легко це зробити, коли відбуваєть ся рух в тридцятимільйонній масі народу, та до того ще мужицького народу, котрого довго і глибоко ображали. А що на Україні в національному русі беруть участь широкі народні маси, в цьому тепер не може бути найменшого сумніву. Це видно хочаб з того вже, як народ ставить ся до свого геніального поета Тараса Шевченка і особливо до збудовання йому пам'ятника в Києві.

На сей пам'ятник зібрано вже 130.000 рублів. Складали ся ці гроші в більшості буквально з копійок, зворушливо—маленькими пайками. Копійки йшли з усіх боків: з глухих сел, хуторів, з обідраних хат, з робітничих казарм, фабрик і заводів; дячки, народні вчителі, прикащики, молодь, котра вчить ся, дрібні чиновники, лакеї, дворники, всі складали свої трудові копійки і часто з великими труднощами, хитрощами одсилали до одного місця. В громадських інституціях, як напр. городські та земські управи, часто відбувала ся боротьба з-за того, щоб призначити певну суму на пам'ятник Шевченкові і на „честь“ багатьох українських губерній треба сказати, що перемога лишала ся на боці „істинно русскаго начала“. Але були й такі, котрі осмілювались і, ввічливо одкинувши виюче „начало“, посиляли й свою данину.

Здаєть ся, се перший випадок у всій світовій історії будовання пам'ятника таким способом. І скільки повинно бути найдурніщої тупости, злоби і сліпої, чисто-звірячої жадности, щоб допустить до себе ідею, якою зайнялись київські націоналісти з союзу руського народу. Ідея ся надзвичайно, прямо геніально проста: одняти від Українців гроші зібранні на пам'ятник Шевченка, вжити їх на потреби „русскаго“ населення в Києві і таким чином позбавить „мазепинців“ можливости ширить процаганду „сепаратизму“.

До чого, виходить, повинна дійти ростерянність і лютість сих паскудних червяків, що кишать на ранах Росії, коли вони

додумують ся до такої, для них же самих убійчої „ідеї“. Та сеж все одно, що взятись погасити горюче багаття бамбою, кинувши її туди з усієї сили. Якою б чавунною не була голова того, хто кидає, як би закутий не був він в панцир, і голова і панцир цього дурня розлетять ся на дрібні шматки від такого способу гасіння.

Нічого не допоможуть і докладні записки міністрові внутрішніх справ про заборону будовання пам'ятника в Києві. Пам'ятник уже єсть і не тільки в Києві, а по всій Україні, в обідраних сими самими „старателями“ істинно русскої ідеї хатах, на фабриках, заводах, в школах, навіть в самих міністерствах. Буде він і в тому вигляді, в якому хотять його „мазепинці“, що найшли силу зібрати по копійці сто тридцять тисяч рублів. Коли не буде *сьогодня*, коли „докладні записки“ *сьогодня* зможуть мати свою силу, — що ж, се значить тільки те, що пам'ятник буде і тільки ще багаччий, ще кращий.

Але, в дійсности, що робити таким людям, котрим треба спинити, затримати хід життя? Дати свободу, дозволити їй іти тими шляхами, які вона сама собі вибере? Але тоді вона змете їх, сю черву, пристосованну до існування тільки в тих місцях, де єсть гниїння.

Одначе й не дозволити негарно: супротивенство розвиває силу стремління.

Вся біда черви в данному випадкові в тому, що пам'ятник сей ставить ся не яким небудь „союзом рускаго народа“, не якому небудь діячеві сього союзу, а *народом*, цілим народом своєму *генієві*, що любив сей народ, страдав і був люто покараний за його!

* * *

Слова „геній“, „геніальність“ надзвичайно в моді тепер. Не знаю, чому це. Чи не тому, що справді геніального за теперешніх часів мало? Особливо ся пристрасть дуже помітна у націй не сильних, вбогих не тільки на геніїв, але й на таланти. Вони ніби соромлять ся свого вбожества і хапають ся прикрити його самовпевненням, поспішають переконати й себе і других в тому, що вони зовсім такі, як і всі. Помітно се й у нас, Українців. Ми ніби приголомшені своїм власним нежданно-швидким ростом. Забуваючи всі закони розвитку, ми з нетерплячою жагучістю пориваємось наперед, в перші ряди націй. Ще з мимовільним здивованнем озираючись назад, в те недалеке минуле, коли нас майже

непомітно було на землі, ми в той же час задирливо й смішно вимагаємо собі місця конче в перших рядах. Смішно не того, що ми вимагаємо, що на перших місцях, що пориваємось до сього. Ні, не тому. А тому, що ми *смішно* се робимо: або посилаємось на абстрактне *право*, взиваючи при сьому до почуття справедливості сильніших, або ж надіваємо на себе волохаті шапки, щоб налякати противників, стаємо на хідлі, щоб здаватись вищими, кричимо і галасуємо, щоб галасом дати не дійсну уяву про свої сили.

Одним з таких галасів єсть і надужиття словом „геній“. Але єдиною геніальною людиною до сього часу на Україні був тільки Шевченко.

Що таке геніальність? Се спосібність, найшвидчої, найекономнішої, найлегчої орієнтації в данному матеріалі, осередковій і найудалішій, логічно—необхідній комбінації данного матеріалу в нові форми.

Такою спосібністю володів Шевченко. Що перш всього дивує в його творчості—се надзвичайна простота, нештучність його поезії. Ні одного фальшивого, натягнутого, нещирого звука! Коли читаєш його, відчуваєш себе так само легко і безпечно від почуття ніяковості, як де небудь у лісі, лежучи на траві і дивлячись на небо. Ліс зітхає й шопоче; розповідає щось струмок; всміхають ся білою пухнатою усмішкою хмарки; літають заклопотано з пицанням птахи. І все це потрібно, все до діла; який небудь шелест комахи, що з героїчним напруженням тягне кудись сухий листочок—і той в гармонії зо всім і той ніби необхідний до всього.

І так само як ліс, як безмежний степ, що зітхає й співає, поезія Шевченкова родить якесь почуття побожності. Невідомо, від чого воно—чи од того, що сам ліс немов священно діє і захоплює сим людиною, чи від того, що близько відчуваєть ся життя предвічних сил, таємничих, малозрозумілих нам. Але почуття се народжуєть ся. Шевченко теж—стихія. Чи ставив ся він сам з побожністю до своєї творчості, чи священнодіяв свідомо, як *людина*, сього з певністю сказати не можна. Але так як ліс, як степ, він мусів подібно їм творить, священнодіяти. У всякому разі не було у його кривляння, штучності сучасних поетів, не робив він з великих здібностей своїх ледачої, порожньої, хворобливо-випещеної забавки. Нічого вигаданного, обгризенного, облизанного майстерством. Форма його не блещить вигадливістю, пунктуальною правильністю. Часами вона кострубата, як кора, кош-

лата як тирса степова, наївна як сентиментальний степовий струмок, прозорий, з духом болотця.

Та за те як легко бути з Шевченком, як він душевно простий і сердечний! І як він уміє знаходити те, що потрібно! *Артист* тим і одріжняється од *майстра*, що вмів взяти часті і з них утворити ціле. Трапляється, що часті бере він не уважно поспішно, грубо, не спиняючись на них, пориваючись до того, що бачить в кінці річей, в цілому. Але як би не уважно і грубо він ні брав їх, він бере тільки те, що треба, що необхідне. Майстер же кожду окрему частину старанно обробить, вигладить, штучно зв'яже з иньшими; кожда рисочка—вірна без хиб, гарна. Коли переходиш від одної рисочки до другої, процес цей дає велике естетичне задоволення. Але дивна річ: досить одійти на кілька ступнів од цілої картини і озирнутись на неї, щоб побачити, як все зливається в щось нудне, безфарбне, безформне. От через те, яким би не був не уважним Толстой в окремих частинах, ціле його стоїть перед вами так, як хотів художник. І через те саме у багатьох письменників частинки зроблені далеко краще, ніж у Толстого, а ціле не лишається в пам'яті, розпливається, як тільки одійдеш трохи набік.

Шевченко не забуваєть ся й не розпливається ся. Взяти хочаб ту область, якою найменше займав ся Шевченко в своїх працях; малювання природи. Природа у його завжди *при людині*, служачи фоном, рямцями, або порівнянням до його переживань. Здебільшого кілька слів або рядків, в них дві-три рисочки—але ці рисочки якимсь таким дивним чином розміщені, що мозок читача сам по собі будує на них цілі малюнки. Сі рисочки о стільки характерні, о стільки важні й необхідні в пейзажі, що, коли бачиш їх,—здається, бачиш все, що вяжеть ся ними.

„І небо невмите і заспані хвилі,
І понад берегом геть-геть
Неначе п'яний очерет
Без вітру гнеть ся“...

І уявляєть ся ціла картина пустельного аральського степу, котрий обмиває море з „заспанними хвилями“, берегом якого блукає зісланий в сю „незамкнену тюрму“ поет. Сіре небо, суха, спалена сонцем трава, що ломається від дотику, одинока конячка на невиразному обрії, журно похнюплена. Вразіння чогось зацвілілого, захололого. Нема у Шевченка спеціальних малювань

і України, котру він так любив і котрою було заповнене все його життя. Також кинені, то тут то там штрихи. Одначе після читання Шевченка в уяві опукло, рел'єфно вимальовують ся найхарактернійші, чисто українські пейзажі. Сумно схилені тополі, неначе придивляють ся до тяжкого життя біленьких хаток, що притулились під ними. В долині гай, таємничий, з тріпочучими тіннями од місяця, з шепотінням закоханих. А за гаєм степ, срібний, шовковий; чуєть ся, як поволі скриплять вози чумацької валки. Могили,—сторожі козацьких кісток, сумно розповідають вітрові про давно минулі часи.

Але в чому найбільше виявляєть ся геніальність Шевченка—це у виборі й комбінації матеріялу *внутрішнього*, коли так можна висловитись. Геніальність—се перш за все соціабільність,—се уміння зрозуміти, відчутти те, чим живе більшість людей і умінне зробити своє розумінне зрозумілим для них. Геній—як апарат, що вбірає в себе звідусіль все людське, фільтрує його, якось то химично переробляє і дає в новій, сконцентрованій, очищеній і всім доступній формі.

Чим жила Україна за Шевченка? Тепер українські степи димлять димарями фабрик, заводів, під козацькими могилами в глибині землі риють ся нащадки сих козаків, добуваючи не кістки прадіців, а вуголь і руду. Серед могил розміщені контори і житла нових людей, з новими інтересами, сгремліннями, чужими Шевченкові. Капіталізм поглибив, поширив, роздробив життя України, переплівши і спутавши інтереси людей до такої міри, що й сам геній не може представити їх так, щоб бути зрозумілим *більшості*. Навіть інстинкти—ця спільна всім форма світовідчужання, і вони переломлюючись в призмі клясових і групових образвань, гублять свою простоту і загальне значіння.

Але за Шевченка Україна знала тільки дві групи, яскраво визначені, різко одмежованні і глибоко ворожі одна одній. Одна, що складала 99% всеї країни населення, темна маса, котра рила ся в землі; до неї прилягала групка інтелігенції, котра героїчно намагала ся піднести сю масу. Друга група—купка людей, що держала в своїх руках ключі від кайданів та батоги, котрими підганяли чорну закуту масу. Незначна купка людей. До неї належали чиновники і всякі охоронці, укрешителі неволі цієї темної маси.

Шевченко—син темної маси, селянства, що рила ся в землі. Але не тільки се одно зробило його *народним* поетом. Се нада-

до сили, огню, пристрасти його пісням. Але виразником народнього життя, більшости нації його зробила—його геніальність, його спосібність бачити *людське*, спосібність перейнятись тим, чим жила більшість.

Трудно знайти більш правдиву картину життя цілого народу як в „Кобзарі“ Шевченка. Але що, в суті, уявляє собою життя кожного народу? Стремління до якогось метафізичного добра? До здійснення таємничих предначертань долі? Ні, багато простіш: до визволення себе від паразитів.

Народ—се велика, гарна, добродушно-мирна животина. Але доля кожного з них ганебна: все життя своє на протязі багатьох віків він кладе на боротьбу з своїми паразитами, що кишать в ньому й на йому. Воші, п'явки, глистюки, блохи, упирі, черви—все це гризе його, ссе соки, кишить, виснажує, оплутує зо всіх боків. Замість того, щоб збогачувати свої сили, завойовувати світ, бідне сотворіння мусить чухатись, гарчати, дряпати себе лапами, ганятись за паразитами. Одних знищить, на їх місце нові, краще пристосовані до своєї ролі, озброєнні всіми засобами сучасної техніки.

А Україні в сьому особливо пощастило. З дитячої пори свого істнування, коли шерсть на ній ще була схожа на пух курчати, коли засобів до оборони було зовсім мало, вона вже попала ся в лабети своїх і чужих паразитів. Особливо широко бенкетували чужі. Свій паразит хоч з розсудом, економний, він дивиться на будуче, розуміє, що його власне істнування залежить від смирної тварини. А чужий-жадібний, поспішний,—він знає, що його панування тимчасове і тому поспішає використати його як найширше. Так наприклад „широко“ користувалась своїм „правом“ польська шляхта. Розрахованість була зовсім не в її вдачі та інтересах. Як сарана, вона жерла і нищила все, що тільки траплялось їй на шляху, не думаючи про будучину.

Ось малюнок Шевченка панування шляхти на Україні.

...„Пожар не гасне, люде мруть.
Конають в тюрмах, голі, босі...
Сини не хрещені ростуть,
Козацькі діти; а дівчата,
Землі козацької краса,
У Ляха вьяне, як переше мати,
І непокрита коса

Стидом січень ся. Карі очі
 В неволі гаснуть; розкувать
 Козак сестру свою не хоче,
 Сам не соромить ся конать
 В ярмі у Ляха... Горе, Горе!..."

Не витримала сердешна тварина, почала гарчати, брикати ся, качатись по землі, тертись об стіни і з великим з'усилем, вся поранена яко тако скинула з себе шляхту. Та така вже доля смирних тварин: замість шляхти насіло своє і російське панство.

„Доборолась Україна
 До самого краю:
 Гірше Ляха свої діти
 Її роспинають.
 Так як пиво, праведную.
 Кров із ребер точуть“.

І звертаючись до сих „дітей“ він радить їм схаменутись:

„Схаменіть ся! будьте люди,
 Бо лихо вам буде:
 Резкують ся незабаром
 Заковані люде;
 Настане суд, заговорять
 І Дніпро і гори,
 І потече сторіками

 Умийте ся! Образ божий
 Багном не скверніте!
 Не дуріте дітей ваших,
 Що вони на світі
 На те тільки, щоб панувать...“

(До мертвих, і живих, і ненарождених земляків моїх).

Як послухались ці „сини України“ або по другому вислову Шевченка „грязь Москви“, се доказали різні Савенки, Піхни, Скоропадські, Родзянки і иньші „руські“ люди. Вони віддячи-

лись йому за те, що він сприскував їх карболною! Як відомо, вони таки добились заборони святкування ювілею великого поета. Спочатку хотіли взяти в свої руки це святкування, хотіли сполучити несполучне, але „схаменулись“ і постановили краще зовсім заборонити. Руйнівателя „основ“ кощунственного ворога святих прав паразитів, паразити ніяк не можуть шанувати, се нелюбогідно і шкодливо.

Цілком справедливо—дуже шкодливо! І вірно також, що Шевченко руйнував. О, він се вмів робити. Гнів „руських“ людей цілком ним заслужений. Ні в чому так не виявляв ся його геній, його народня душа, його велика здібність відчувати страждання, як в вияві діл тих, що йдуть проти життя. Ні один з поетів, навіть з російських, ні до Шевченка, ні після його не писав так, як він.

І головне, повторюю, уміння, інстинктом вибрати тільки те, що важне, що потрібне, уміння фіксувати на цьому всю увагу читача і заразити його собою. В поезії Шевченка дуже часто трапляють ся епітети „Ненька Україна“ „мама“, слова сентиментальні, рисковані. В устах інших поетів, що пробували наслідувати „батькові Тарасові“, вони згучать солодкувато, викликаючи почуття сорому за автора. Але у Шевченка вони так вдало, так до речі вжиті, так окутані підходящим настроєм і найглибшою щирістю, що не тільки не викликають сорому у читача, а, навпаки, поглиблюють його переживання.

І нема нічого дивного, що народні українські маси, приходячи до національної і соціальної самосвідомости, з такою любовю і ентузіазмом переймають ся „кощунственной“ поезією свого генія, рідного їм по крові, по життю і духові своїх надій та стремлень.

Я в другому місці підіймав питання: до якої з існуючих політичних і суспільних течій на Україні найближче стоїть Шевченко. І знову скажу: Шевченко тенденціями свого світогляду без сумніву належить до соціалізму. Логічний, послідовний розвиток його ідей, політичних, соціальних, релігійних, моральних, неминуче приводить до ідей знищення панування людини над людиною, кляси над клясою. І мені здаєть ся, що справжній геній, що бере матеріялом своєї творчости *соціяльне* життя, повинен прийти тільки до того, що дає саме найбільш доцільне розв'язання розбрату, стражданням і несправедливості сучасного устрою. А яке учення, крім соціалізму дає хоч скільки небудь задоволення

одуреному, палаючому гнівом духові не тільки геніальної, але й просто живої справедливої і страждаючої людини?

В своєму „Заповіті“ Шевченко каже:

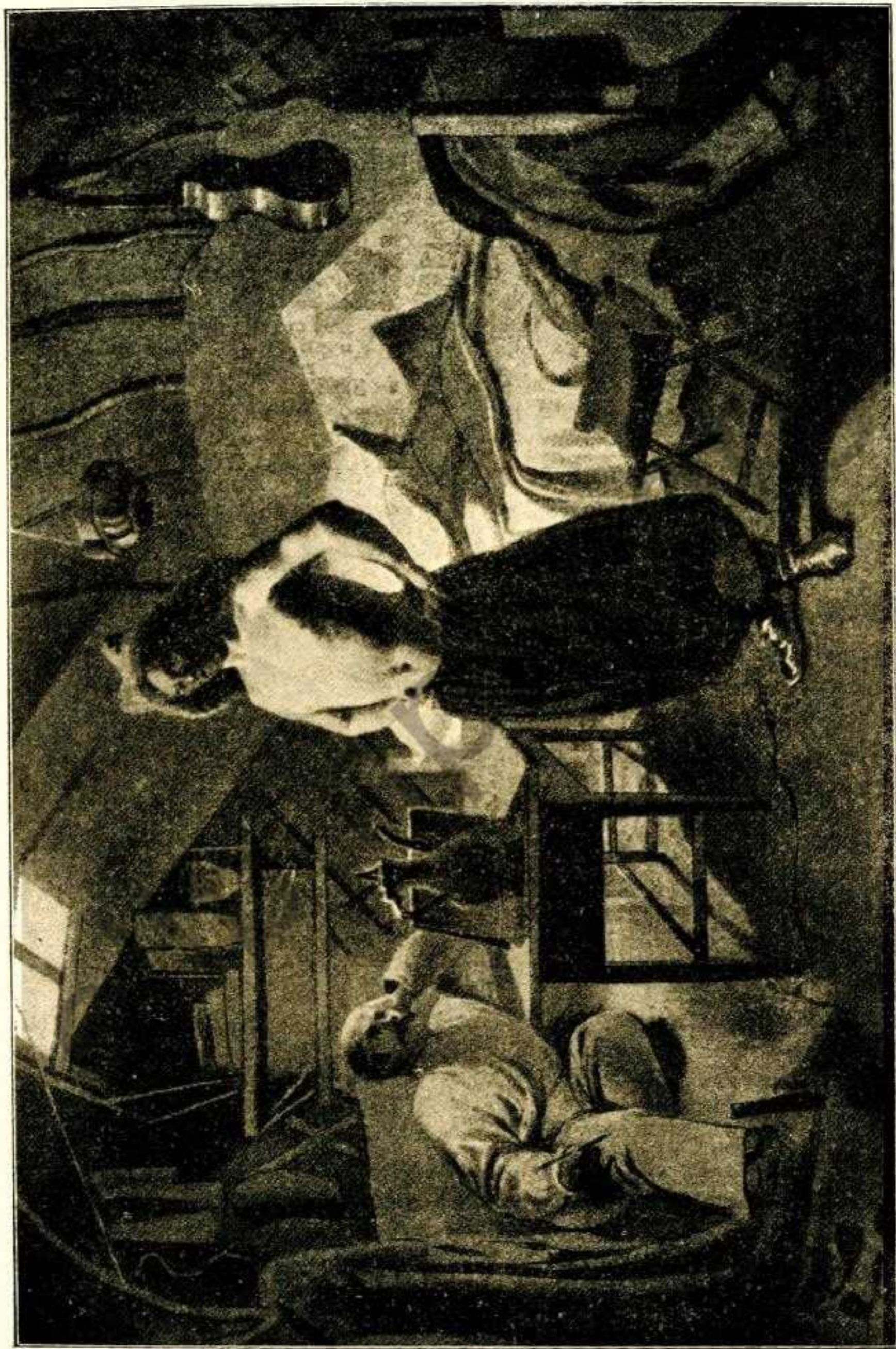
„Поховайте та . . .

 І мене в симі великій,
 В симі вольній, новій
 Не забудьте помянути
 Не злим тихим словом“.

О, ні! Та „вільна симья“, котра виросте на руїнах старого світу, не забуде Великого провозвістника її.

Пугачов перед Суворовим.

У Киргизів.

Петербург. Збірка сенатора Рейтерна.

elib.nplu.org